

NULIEJIMAS ŽEMEI: GĖRIMO APEIGOS ADRESATO KLAUSIMU

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Baltų, kaip ir germanų, slavų, romėnų, graikų ir kitų indoeuropiečių, religijoje gėrimo apeiga turėjo labai svarbią funkciją. Užgeriant buvo sutvirtinamos sutartys, atliekami aukojimai ir kt.

Straipsnio objektas – vienas iš būdingų šio ritualo elementų – gėrimo nuliejimas ant žemės, aukojant jį dievams.

Darbo tikslas – iširti, koks yra pastovus tokio nuliejimo adresatas baltų religijoje ir paaiškinti, kas sieja gėrimo apeigą su „žemės mitologija“.

Tyrimo metodai – lyginamasis, istorinis-geografinis ir struktūrinės analizės.

Žodžiai raktai: gėrimo apeiga, nuliejimas, žemės deivė, baltų mitologija.

Ivadas

Baltų religijos, mitologijos ir etnologijos šaltiniuose dažnai minima gėrimo apeiga. Ji randama įvairiuose kontekstuose – šeimos ir kalendorinių švenčių, prekybos ir samdos sutarčių aprašymuose. Apie gėrimo apeigas bendruomenės ir šeimos švenčių ritualuose, taip pat pirkimo ir pardavimo sutartyse yra rašiusi Angelė Vyšniauskaitė. Apžvelgusi etnografinius duomenis istorijos šaltiniuose, ji teigia, kad gėrimas yra „apeigų sudėtinė dalis, vienas esminių jų elementų“¹. Iš tiesų gėrimo apeiga baltų religijoje užėmė išskirtinę vietą, vienokia ar kitokia forma buvo taikoma kone visose pagrindinėse apeigose ir jai buvo teikiama sakralinė reikšmė. Tai rodo daugybė šaltinių. Antai Rygos jėzuitų 1606 m. ataskaitoje rašoma apie ypatingą alaus reikšmę Latvijoje: pasak jėzuito Janio Strabino, latviai „mano, jog dievai niekada jų neišklausys be alaus“². Labai panašų pavyzdį žinome iš XV a. Prūsijos: Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsake nurodoma, kad Sembos vyskupijos gyventojai „po išpažinties tegul nelanko smuklės <...>, tenedrišta paties ar kitų asmenų iš smuklės atsineštu alumi užgerti savo nuodėmių. <...> Taip pat ir smuklininkai jiems alaus teneparduoda arba teneužgeria“³. Matome, kad religinė praktika to meto Prūsijoje dar buvo siejama su užgėrimo apeiga – atlikę išpažintį, žmonės šį aktą tradiciškai užtvirtindavo alumi. Šie ir daugybė kitų pavyzdžių liudija, kad

gėrimo apeiga baltams buvo vienas esminių ritualinių elementų, taikomų įvairiuose apeiginiuose kontekstuose.

Gėrimo apeiga yra sudėtingas fenomenas. Jos pagrindas – tam tikrų apeiginių veikslių seka, į kurią įsiterpia ritualiniai tekstai (užkalbėjimai, maldos, linkėjimai, etiketo formulės, dainos, giesmės). Apeiga atliekama tam tikru laiku ir sąlygomis, pavyzdžiui, apeigoje dalyvauja tik tam tikros socialinės grupės asmenys, jai vadovauja ypatingą statusą turintis asmuo (žynys, šeimininkas, svotas ar kt.), naudojamas ritualinis inventorių (pvz., pašventinti gėrimo indai) ir t. t. Gana dažnai gėrimo apeiga yra derinama su jaučio, ožio, gaidžio aukojimo apeigomis.

Nors pagrindiniai gėrimo apeigos elementai varijuoja priklausomai nuo lokalinės tradicijos ir apeigų tikslo, jos pagrindą sudaro šie struktūriniai elementai⁴:

– pirmojo lašo nuliejimas, lydimas žodinės formulės;

– malda-linkėjimas, atitinkantis apeigų tikslą ir atliekamas išskirtinio asmens (žynio, jam nesant – vyresniojo arba namų šeimininko); vėliau sutrumpinta forma kartojamas kiekvieno dalyvio;

– linkėjimas kitam asmeniui (užgėrimas, arba palabinimas);

– išgėrimas;

– likučio nuliejimas, lydimas žodinės formulės;

– gėrimo perdavimas kitam asmeniui.

Apie vieną šių elementų – apeiginį užgėrimą, arba *palabinimą* (pagrindinę maldą bei pasveikinimą), jau yra rašyta⁵. Šiandien apsisistosime prie kito ne mažiau įdomaus dalyko: atskirai paanalizuosime nuliejimus, kurie kiekvieno gėrimo apeigoje dalyvaujančio asmens asmeniškai atliekami apeigos pradžioje, ir panagrinėsime tokio nuliejimo adresatą. Taip pat norėčiau pabrėžti, kad kalbėsiu tik apie tokius nuliejimus, kurie priklauso standartinei gėrimo apeigai, yra universalus pobūdžio ir atliekami nepriklausomai nuo apeigų konteksto ir paskirties.

1. Nuliejimas žemei, kaip universalus apeiginis elementas

Gėrimo nuliejimas ant žemės baltų religijos šaltiniuose yra gerai žinomas apeiginis veiksmas. Nuliejama įvairių apeigų ir aukojimų metu, ypač dažnai per mirusiesiems skirtas apeigas. Yra trys potencialūs nuliejimo adresatai – žemės dievybės, namų dievybės ir mirusiųjų vėlės. Tačiau standartinėje gėrimo apeigoje, kurios elementai yra stabilūs, išskyla vienas pastovus adresatas – moteriška arba vyriška žemės dievybė. Galimas dalykas, kad šio sakralaus adresato vyravimas užprogramuotas jau pačioje aukojimo formoje, kadangi gėrimas nuliejamas ant žemės (čia nekalbame apie nuliejimą į ugnį), žemė tampa ritualine tarpininke.

Pagrindiniai šaltiniai

Šaltinių, paliudijančių, kad nuliejimas žemės dievybėms yra universalus apeiginis elementas, t. y. atliekamas įvairiose (ne tik žemės dievams skirtose) apeigose, yra nedaug, tačiau jų geografija gana plati:

1 lentelė

<i>Dievybė</i>	<i>Regionas</i>	<i>Apeigos</i>	<i>Užrašymo metai</i>	<i>Šaltinis</i>
Zemynele	Mažoji Lietuva	apeigos Gabjaujui, Bičių Birbuliui, Žemėpačiui (sodybos globėjui); vestuvių, krikštynų ir laidotuvių apeigos	~ 1661–1698	<i>M. Praetorius. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne</i>
Žemynėle	Mažoji Lietuva	užgėrimo apeigos, Kūčių vakarienė	~1654–1700	Anoniminis lietuviškų priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinys
Cerrokliis	Latvija (Latgala: Daugpilis, Rēzeknė, Ludza)	įvairios apeigos, per kurias valgoma ir geriama	1618	Vendeno (Cėsių) jėzuitų rezidencijos metinės ataskaitos
Zemes mātė	Latvija (Vidžemė)	įvairios apeigos, per kurias valgoma ir geriama	1753	<i>F. B. Blaufuss. Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu</i>

Iš lentelės matyti, kad duomenų turime iš dviejų tiesiogiai nesusisiekiančių regionų – Mažosios Lietuvos ir šiaurės bei rytų Latvijos.

Gausiausia ir išsamiausia medžiaga, be jokios abejonės, yra Mato Pretorijaus „*Deliciae Prussicae*“. Aprašęs labai daug ir įvairių apeigų, Pretorijus pabrėžia Žemynėlės svarbą ir teigia, kad lietuvininkai „niekuomet negeria alaus be „žemynėliavimo“:

Jeder Feyer oder Fest Tag wird angefangen mit dem Saufen <...>. Nehmlich sie gießen || zu allererst, ehe sie noch trinken, etwas auf die Erde der Zemynelen, || i. e. der Göttin der Erden. <...> Zemynelauti heißet, dieselbe Göttin bedienen, oder derselben ihr || devoir thun. Diese Göttin wird bey allen Sollemnitaeten zuerst u am || allermeisten bedienet, auch so gar, daß ohne Sie nichts verrichtet, ja || nichts angefangen wird bey dem Gießen aber murmeln sie eini || ge Worte, unter dem Bart. So viel ich erfahren habe, pflegen sie || insgemein dieses zu sprechen: Zemynele, Zedkellei Zydek ruggeis, Kweczais || Mezais ir wissais jauwais buk linksma. Diewel ant mussu pri tu musu || Darbu Szwents Angelas pristotu. pikta zmozgu pro szalia nukreipk, || kad mus ne apjoktu <...>⁶.

Kiekvienos apeigos ir šventės pradedamos gėrynėmis <...>. Prieš gerdami jie pirmiausia nulieja truputį žemėn Žemynėlei, t. y. žemės deivei. <...> Žemynėliauti, vadinasi, šiai deivei tarnauti, jai savo pareigą atlikti. Šiai deivei atnašaujama per visas iškilmes pirmiausia; be jos jie nesiryžta nieko veikti, nieko pradėti. Liedami jie sumurma keletą žodžių sau po nosim. Kiek patyriau, tokiu atveju jie kalba šitaip: „*Zemynele, Zedkellei Zydek ruggeis, Kweczais, Mezais ir wissais jauwais buk linksma. Diewel ant mussu pri tu musu Darbu Szwents Angelas pristotu. pikta zmozgu pro szalia nukreipk, kad mus ne apjoktu*“ <...>⁷.

M. Pretorijaus aprašytose apeigose, skirtose įvairiems dievams – Gabjaujui, Žemėpačiui, Bičių Birbuliui, Laimėlei ir kt.⁸, žemynėliavimas yra privaloma litur-

ginė dalis. Kaip pažymi pats Pretorijus, gėrimo nuliejimas Žemynėlei atliekamas visų apeigų metu:

<...> dem die Zemynele || giebt u erhält, ihrer Meinung nach so Menschen Denn Vieh, u allen Dingen || das Leben, drum sie auch bey allen ihren Sollennitaeten sie alle Zeit zu || allererst verehren, Wird jemand gebohren, komt jemand zu einem || Stande, wird einem Hauß Wirth ein Pferd oder ander Vieh gebohren, für || allen Dingen muß die Zemynele verehret werden, daß sie allen das || Leben giebt und erhält. Stirbt jemand, wird die Zemynele bedie-net, || ja ihr vertrauet, das, was sie der verstorbenen Seelen wünschen u gönnen⁹.

Mat, jų nuomone, Žemynėlė duoda ir išlaiko gyvybę žmogui ir gyvuliui, ir visiems gyviams padarams, užtat jie visose savo apeigose visada pirmiausia ją pagerbia. Ar kas gimsta, ar į naują luomą stoja, ar ūkininkui kumeliukas atsiranda, visur ir visada pirmiausia turi būti pagarbinta Žemynėlė, užtat, kad ji visiems gyvybę duoda ir išlaiko. Jei kas miršta, vėlgi Žemynėlė nulenkiama, net jos globai pavedama visa, ko jie velionio sielai linki ir trokšta¹⁰.

M. Pretorijaus duomenys gausumu, išsamumu ir medžiagos unikalumu neturi lygių. Antra vertus, „Deliciae Prussicae“ atspindi bendrąsias kultūrinės tendencijas, Pretorijaus žinias nepriklausomai paliudija ir papildo kiti šaltiniai. Nuliejimas Žemynėlei yra užfiksuotas XVII a. Anoniminiame lietuviškų priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinyje:

Zeminėle ziedkele pakilėk musu Rankū darbus. Du Blüte bringende Erde gesegne un-ser Hände Arbeit. Labindami. Diese Redensart gebrauchen die Littauer wenn sie ein Halben Bier trincken und davon auf die Erde gießen. NB auch wenn sie im Christnacht ihre Mahlzeit halten¹¹.

„Žemynėle ziedkėle, pakylėk mūsų rankų darbus!“ Tuos žodžius sako lietuviai labinda-mi, – kai geria puskvortę alaus ir jo dalį nulieja ant žemės. Taip pat, kai [prieš] Kalėdų naktį vakarienauja¹².

Šis tekstas ne tik patvirtina, kad nuliejimo adresatas Mažojoje Lietuvoje bu-vo žemės deivė Žemyna, bet ir praplečia nuliejimo, kaip gėrimo apeigos elemen-to, kontekstą: greta aukojimų ir žemdirbystės švenčių atsiranda kalendorinės šventės (Kūčios).

Kiti du šaltiniai yra iš Latvijos – Latgalos ir Vidžemės. 1618 m. Vendeno (Cėsių) jėzuitų ataskaitoje rašoma:

Unum Deum quendam colunt, dictum C e r r o k l i s, cui ex omnibus comestibilibus primum bolunt, et ex potabilibus primum haustum offerunt¹³.

Garbina vieną dievą, vardu Ceruoklis (*Cerroklis*), kuriam visko, kas valgoma, aukoja pirmą kąsnį, o visko, kas geriama, pirmą gurkšnį¹⁴.

Čia pabrėžiama, kad *Ceruokliui* aukojami pirmieji gurkšniai ir kąsniai, tačiau nieko nepasakyta apie pačią dievybę. Kas jis toks, mes sužinome iš 1606 m. Latgalą vizitavusio Rygos jėzuito J. Strabino ataskaitos. Joje *Ceruoklis* apibūdinamas kaip laukų ir javų dievas:

Deo Agrorum frumentorumque, quem vocant D e w i n g C e r e c l i c i n g certis tempo-ribus Bouem nigrum, Gallinam nigram, Porcellum nigrum, etc. etc. aliquot tonnas Ce-reuisiae <...>¹⁵.

Laukų ir javų dievui, kurį vadina [dievaičiu] Ceruokliu (*Dewing Cereclicing*), tam tikru metu aukoja juodą jautį, juodą vištą, juodą paršelį ir t. t., keletą statinių alaus <...>¹⁶.

„Laukų ir javų dievas“ bendraja prasme priklauso žemės dievų kategorijai; netikėtus dalykus yra tai, kad jis – vyriškas dievas. Gali būti, kad čia regioninis ypatumas, nes kitame latvių religijos šaltinyje iš Vidžemės (1753 m. F. B. Blaufuso aprašyme) susiduriame su moteriška žemės deive *Zemes māte* (Žemės motina), kuri visiškai taip pat, kaip ir Ceruoklis, pagerbiama nuliejimu:

Tapehz ka tee zilweki sawu usturreschanu zaur semmes aogleem dabbu, tad zeeni wehl zitti widsemneeki to semmi, kà sawu maises un usturreschanas deweju, to par semmes mahti saukdami, kuŗrai wiŗņi uppurinŗus dohd: Jo kad wiŗņi irr allu bruhwejuschi, tad wiŗņi to muzzàs pildidami, preeksch semmes mahti labbu malku uggunĩ leij, un kad kas dserr, tad leij wiŗsch no stoŗpa kahdas lahsites semmē preeksch semmes mahti, un no wahrita ehdeēŗa eesweesch ta saimneezz kahdu teesiŗu uggunĩ. Wiŗņi irr man pascham skaidri sazzijuschi, tapehz ka ta semme tahdas leetas dohtu, tad essohts wiŗŗa n oi tahm wiŗŗas teesa jaadoht¹⁷.

‘Kadangi tie žmonės pragyvena iš žemės vaisių, tai kai kurie Vidžemės gyventojai žemę gerbia kaip savo duonos ir pragyvenimo teikėją, vadindami Žemės motina, jai jie aukas aukoja: nes kai jie būna pasidarę alaus, tai jį į statines pildami, Žemės motinai gerą gurkšnį į ugnį lieja, ir jei kas geria, tai iš kaušo Žemės motinai kelis lašelius nupila; ir nuo išvirusio valgio šeiminiškė įmeta truputėlį į ugnį. Jie ir man pačiam aiškiai sakė: tam, kad žemė tokius dalykus teiktų, reikia jai nuo to jos dalį duoti.’

Pažymėtina, kad latviški šaltiniai, kaip ir M. Pretorijaus „*Deliciae Prussicae*“, pabrėžia žemės dievybės reikšmingumą apeigose. Pretorijaus ir Blaufuso duomenų sutapimas rodo tokios sampratos stabilumą ir teritorinį platumą.

„Žemės dalis“

Nuliejimas žemei turi ne vieną paskirtį, kuri išplaukia iš bendrosios religinės sampratos, žemės ir jos dievybių funkcijos baltų mitologijoje. Religinis santykis tarp žmogaus ir dievybės suprantamas kaip nuolatinis bendravimas, todėl į nuliejimą žemei žiūrima abiejų bendravimo subjektų požiūriu: tai ir pagarba bei padėka dievybei, ir žmogaus apeiginė investicija tikintis dievybės globos ir gėrybių.

Pirmasis požiūris parentas žemės, kaip pirmapradės gimdytojos, gyvybės davėjos, samprata. Kaip ypač pabrėžiama Pretorijaus ir Blaufuso tekstuose, „Žemynėlė duoda ir išlaiko gyvybę žmogui ir gyvuliui, ir visiems gyviems padarams, užtat jie visose savo apeigose visada pirmiausia ją pagerbia“, „žemę gerbia kaip savo duonos ir pragyvenimo teikėją, vadindami Žemės motina“. Tokia žemės, kaip gimdytojos ir maitintojos, samprata lėmė ypatingus ritualinio kodekso reikalavimus: žemės deivės pagerbimas jai nuliejant – įprastinis ritualinis veiksmas visose apeigose, per kurias yra geriama (arba geriama ir valgoma). Žemynėliavimas (gėrimo aukojimas nuliejant) ritualiniu lygmeniu išreiškia pagarbų religinį požiūrį į valgį ir gėrimą: Žemynėlė / Zemes māte suprantama kaip gėrimo ir maisto tiekėja, deivė, visuomet dalyvaujanti apeigose, kuriose yra vartojami žemdirbystės produktai – duona ir alus. F. Blaufusas aukas žemei įvardija tiesiog kaip žemei atiduodamą jos dalį: „<...> jei kas geria, tai iš kaušo Žemės motinai kelis lašelius nupila; ir nuo išvirusio valgio šeiminiškė įmeta truputėlį į ugnį. Jie ir man pačiam aiškiai sakė: tam, kad žemė tokius dalykus teiktų, reikia jai nuo to jos dalį duoti“. Davimo / gražinimo žemei idėja itin akivaizdžiai išreiškiama rugiapjūtės papročiuose, plg.: „Kai baigia pjauti

rugius, kai rugučius palieka, apsuka duonų ir pakasa [sakydami]: „Žemela žemela, davei tu mums duoneles, ir mes tau duodam!“ (LTR 4155/28/). Aukojimas žemei suprantamas kaip jos dalies gražinimas; be abejo, tai ypač svarbu žemdirbystės ritualuose. Jų metu aukojamas arba maistas (duona), arba gėrimas; plg. linarūtės pa-baigtuves Latvijoje:

Barvede <...> uzlēja krustiem brandvinu tanī vietā, kur jumi bija auguši. Un tās trīs ravētājas nomina labi cietu to vietu, to uzskatīja kā ziedojumu Zemes mātei, kas palīdzējusi liniem augt. Pēc tam arī visām linu plūcējām deva „ziedu brandavīnu“ pa „čarkai“ (LFK 929, 1936).

‘Barvedē <...> kryžmai išliedavo degtinę toje vietoje, kur jumiai buvo augę. Ir tos trys ravėtojos labai kietai sumindavo tą vietą. Tai suprasedavo kaip aukojimą Žemės motinai, padėjusiai linams augti. Po to ir visoms linų rovėjoms duodavo po stikliuką „aukų degtinės“.’

Kaip matyti, maisto ir gėrimo auka žemės dievybei yra stereotipinė apeiginė praktika. Kitaip ją galėtume įvardyti kaip žemės dalies gražinimą. Tokia formuluotė savo ruožtu *žemės dalį* asociatyviai susieja su *velionio dalimi* laidotuvių ritualuose, *šuns dalimi* sakmėse ir pasakose¹⁸ ir kitomis mitinėmis *dalimis* bei *daliomis*. Visais atvejais yra aktuali tarpusavio santykių ir komunikacijos su mitinėmis būtybėmis idėja.

Kalbant apie specifinį *dalies* (gėrimo ir maisto dalelės) aukojimą – negausų, bet nuolatinį – reikia neužmiršti ir tikrojo, t. y. proginio, aukojimo, kuris atliekamas išskirtinėmis, retomis progomis, bet aukojama gausiai. Pavyzdžiu gali būti aukojimas latvių dievui Ceruokliui, kuriam paprastai „visko, kas valgoma, aukoja pirmą kąsnį, o visko, kas geriama, pirmą gurkšnį“, tačiau tam tikru metu jam skiriamą ypatingą padėkos auką:

Deo Agrorum frumentorumque, quem vocant Dewing Cereclicing certis temporibus Bouem nigrum, Gallinam nigram, Porcellum nigrum, etc. etc. aliquot tonnas Cereuisiae, pro ut illos deus C e r e k l i n g i u u e r i t, plus vel minus, offerunt in sylvis. Haec dona hoc modo offeruntur Arboribus. Pop senex cum alijs senibus, conceptis verbis murmurantes dona praesentant et offerunt, postmodum aliquot accurrunt et Tonnas Cereuisiae eleuant in altum. Popus, antequam incipiant bibere, ex Tilia colligit aspergillum et circumstantes aspergit. Postea parantur ignes in multis locis, et partem oblatorum (pinquedinem scilicet) in ro-gum conijciunt. Putant etiam nunquam deos exaudituos illos sine Cereuisia. Et ita bene poti incipiunt choreas circa Arbores ducere et cantare¹⁹.

Laukų ir javų dievui, kurį vadina [dievaičiu] Ceruokliu (*Dewing Cereclicing*), tam tikru metu aukoja juodą jautį, juodą vištą, juodą paršelį ir t. t., keletą statinių alaus, nelygu kiek dievas Ceruoklis (*Cerekling*) jiems padėjo, tam tikru metu daugiau ar mažiau aukoja miškuose. Senas žynys (*Popus*) su kitais seniais, murmėdami tam tikrus žodžius, atneša ir sude-da dovanas, paskui, truputį pabėgėję, pakelia į viršų statinę alaus. Prieš pradėdamas gerti, žynys (*Popus*) iš liepos šakų padaro šlakstyklę ir apšlaksto aplink stovinius. Paskui daugelyje vietų užkuria laužus ir dalį dovanų (pirmiausia riebalus) sumeta į ugnį. Jie mano, jog dievai niekada jų neišklausys be alaus. Taigi, gerokai išgėrę, pradeda aplink medžius šokti ir dainuoti²⁰.

Dviejuose skirtinguose Ceruoklio aprašymuose aiškiai matyti dvi žemės dievo apeiginės funkcijos: pirmuoju atveju jis apibūdinamas kaip universalus dievas, kuriam visuomet aukojama valgant ir geriant per įvairias apeigas (kaip ir Pretorijaus *Žemynėlei*, Blaufuso *Zemes mātei*), antruoju atveju Ceruokliui skiriamos atskiros

apeigos, kurių metu taip pat aukojama (panašiai kaip Graikijoje paaukotų gyvulių riebalai ir – greičiausiai – alus, be kurio „jie mano, jog dievai niekada jų neišklausys“). Pastaruoju atveju kalbama apie išskirtines apeigas žemės dievybėms, kurių metu joms taip pat gali būti nuliejama. Tokius atvejus kartais gana sudėtinga interpretuoti, kadangi dviejų apeigų (gyvulio aukojimo ir gėrimo nuliejimo) potencialūs adresatai susilieja į vieną. Kitos tokios sudėtingos apeigos pavyzdys yra Motiejaus Strijkovskio aprašyta šventė, kuri buvo daroma rudenį, nupjovus ir suvežus visus javus (gali būti, kad tai yra J. Strabinio aprašytos Ceruoklio šventės atitikmuo Žemaitijoje, šiaurės Lietuvoje ir Kurše). Pasak Strijkovskio, paruošus ta proga paaukotų gyvulių mėsą ir pradendant puotauti, kiekvieno patiekalo ir gėrimo pirmiausia numetama (ir nuliejama?) ant žemės:

<...> naprzód každej potrawy i ptaka sztuczke oderznawszy, ich wieszczek albo czarownik miece pod stoł, na piec, pod ławy, i w każdy kąt domu, mówiąc: To tobie, Ziemniennik, boże nasz! racz ofiary nasze przyjąć a łaskawie tych potraw pożywać. Także jedzą i piją aż do obżarstwa, onego Ziemniennika za każdą potrawą i trunkiem wzywając <...>²¹.

<...> pirmiausia kiekvieno patiekalo ir paukščio gabaliuką atplėšęs jų žynys, arba burtininkas, meta po stalu, ant krosnies, po suolais ir į kiekvieną trobos kertę sakydamas: „Čia tau, o Žemininke (*Ziemennik*), dieve mūsų! Teikis aukas priimti, o tuos patiekalus maloningai valgyti“. Taip jie valgo ir geria lig apsirijimo, šaukdamiesi to Žemininko (*Ziemennika*) su lig kiekvienu patiekalu ir gėralu <...> [išretinta cituojant – D. V.]²².

Nuliejimas čia tiesiogiai nepaminėtas, tačiau, sprendžiant iš to, jog „sulig kiekvienu patiekalu ir gėralu“ yra kartojama malda (o ji sakoma aukojant), didelė tikimybė, kad yra nuliejama gėrimo (tokios valgio ir gėrimo drauge aukos yra tiesiog stereotipinės, plg. pirmiau minėtus pavyzdžius: „jei kas geria, tai iš kaušo žemės motinai kelis lašelius nupila; ir nuo išvirusio valgio šeimininkė įmeta truputėlį į ugnį“; „kas valgoma, aukoja pirmą kšni, o visko, kas geriama, pirmą gurkšni“).

M. Strijkovskio aprašytas atvejais leistų papildyti esamus duomenis apie nuliejimą žemės dievams ir užpildyti baltą geografinę dėmę tarp Mažosios Lietuvos ir Latvijos. Analizuotuose šaltiniuose minimos baltų pietvakarinės ir šiaurietinės teritorijos, o Strijkovskio aprašymas taikomas teritorijai, kurios ribas jis pats brėžia taip: „Tose jų puotose ir šventėse aš dažnai lankydavausi Livonijoje, Kurše, Žemaitijoje ir Lietuvoje apie Suvieko, Obelių, Subačiaus, Pasvalio, Basenborko miestelius, kur prisižiūrėjau keistų pagoniškų žyoniavimų, nes tose apylinkėse dar ir dabar mažai kas nežino apie Dievą“²³.

Ši, nors ir labai apytikrė, lokalizacija kaip tik ir užpildo tuščią tarpą tarp Mažosios Lietuvos ir Vidžemės bei Latgalos. M. Strijkovskio minimas atvejais papildytų pirmoje lentelėje pateiktų šaltinių sąrašą dar viena pozicija:

2 lentelė

<i>Dievybė</i>	<i>Regionas</i>	<i>Užrašymo metai</i>	<i>Šaltinis</i>
Žemininkas (<i>Ziemenniku</i>)	Lietuva–Žemaitija–Kuršas–Livonija	iki 1582	<i>M. Strykowski</i> . Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi

Žemės „pakylėjimas“: augti, keroti, žydėti

Kalbėdami apie *žemės dalį* pabrėžime padėkos žemės dievybei aspektą; dabar aptarsime žmogaus apeigines intencijas siekiant dievybės globos ir gėrybių. Todėl panagrinėsime į ateitį nukreiptų kategorijų, palaiminimo ir linkėjimo, turinį, kuris tiesiogiai susijęs su nuliejimo paskirtimi.

Sprendžiant iš „*Deliciae Prussicae*“ ir Anoniminio lietuviškų priežodžių, patarlių ir mįslių rinkinio maldų, kuriomis kreipiamasi į Žemynėlę žiedkėlę, žemės deivės sakrali išraiška susijusi visų pirma su vegetacinėmis sąvokomis – augimu ir žydėjimu; greta to – su linksmumu („būk linksma“) ir sveikata („išlaikyk sveikatoje ir gėrybėje“, žr. toliau). Žemės dieviškumas skleidžiasi kaip tik per augimo ir žydėjimo raišką, kuri ima įgyti ir abstraktesnes reikšmes, kaip kad šitoje nuliejimo maldelėje: „Žemynėle žiedkėle, pakylėk mūsų rankų darbus!“ Žemynėlė vadinama *žiedkėle*, galinčia *pakylėti* „mūsų rankų darbus“. Tikriausiai čia pirmiausia turėta galvoje sėja ar kiti žemės darbai, susiję su kultūrinių augalų auginimu; tačiau šią formulę galime suprasti ir abstrakčiau, kaip palaiminimą apskritai. Tokia prasme ji suprantama ir Jokūbo Brodovskio žodyne, kur šis maldelės žodis į vokiečių kalbą verčiamas kaip *gesegne* („Du Blüte bringende Erde gesegne unser Hände Arbeit“²⁴). Tuo tarpu kitoje Anoniminio rinkinio maldelėje yra vartojamas jau nelietuviškos kilmės žodis *žegnoti*; galbūt čia jis keičia tą patį žodį *pakylėti*, kuris, kaip ir cituotoje nuliejimo maldelėje, derėtų su nuolatinio Žemynos priedavžiu *žiedkėlė*:

Tirštas krūms, dirma [?] rasa! Brandžią varpą, Žemynėle žiedkėle! Išlaikyk sveikatoje ir gėrybėje! Ž e g n o k valgomus, geriamus, sėjamus, akėjamus ant šios Žemynėlės žiedkėlės pasidžiaugti[s]! Apsergėk nuo[g] alkano žvėries!²⁵

Šioje maldelėje, kurios kontekstas nežinomas, labai konkrečiai išvardijami žegnojimo (t. y. laiminimo) objektai: tai žemės gėrybės – ir tos, kurios dar tik sėjamos į dirvą, ir tos, kurios jau yra ant stalo (valgomos ir geriamos). Viena vertus, tai dar kartą mums parodo, kad gėrimo nuliejimas yra sietinas su maisto ir gėrimo kultūra, antra vertus, paremia prielaidą, kad formulėje „Pakylėk mūsų rankų darbus“ rankų darbai traktuotini visų pirma kaip agrarinė bei kulinarinė praktika.

Apibendrinant būtų galima teigti, kad Žemynos raiška reprezentuoja į viršų kylančią žemės jėgą, kuri kelia (augina) augalus ir visus gyvus padarus. Atskiras šios raiškos aspektas yra *žiedų kėlimas*, t. y. žydėjimas. Žemynėlė žiedkėlė primygtinai minima abiejose Anoniminio rinkinio maldelėse ir visuose M. Pretorijaus variantuose. „*Deliciae Prussicae*“ žydėjimo tema išplėtojama ir tampa pagrindiniu teksto motyvu: „Žemynėle žiedkėle, žydėk rugiais, kviečiais, miežiais ir visais javais...“ Kadangi ši maldelė kalbama nuliejant gėrimą ant žemės, įdomu pažvelgti į žydėjimo motyvą folkloriniame kontekste.

Rugių-žydėjimo-gėrimo asociacija gyvuoja vaišių dainose. Dėmesį patraukia rankoje žydinčios taurelės (*keliškėlio*, *čerkelės*, *stiklinėlės*...) motyvas. Jis išplėtotas dainoje „Ir paaugo obelėlė birštvynė“; štai du XIX a. pirmosios pusės pavyzdžiai – Liudviko Rėzos ir Simono Daukanto:

Žyd žyd obelėlė
Raudonais žiedeliais.
Ir pražydo kiličkėlė
Susiedėlės rankoj.
Nesumano ką daryti,
Reik susiedei palinkėti.
– Risk risk ragskilelę
Pakarčiui, pakarčiui...
DŽT 1 264

Neduok, brolyti,
Taurei žydėti,
Neduok taurelei
Žaliai lapoti.
Težyd rugeliai,
Težyd kvieteliai
Ir telapoja vis ažuolėliai.
RD 1 80

L. Rėzos paskelbtoje dainoje iš Stalupėnų matome Pretorijaus maldelės motyvo variaciją „Težyd rugeliai, težyd kvieteliai...“ Tačiau vaišių raginamųjų dainų specifika yra tokia, kad jomis raginama greičiau išgerti, todėl čia du vienas po kito einantys veiksmai – gėrimas iš taurelės ir rugių žydėjimas – sutraukiami į vieną: taip sukuriamą *žydinčios taurelės* metafora. Žydėjimas – tai užgeriant sakomo linkėjimo priešlaikinė realizacija: nuo ilgo laikymo rankoje taurė ima žydėti... Žydėjimas vaišių dainose perkeliamas pačiam gėrimui, nors iš tiesų apeiginis išgėrimas yra priešastis, rugių žydėjimas – pasekmė. Kalbant apie dainos paplitimą, vertėtų atkreipti dėmesį, kad turime gana daug variantų, kurių paplitimo arealas susisiečia su Mažąja Lietuva, tačiau tęsiasi iki pat Lietuvos šiaurinės sienos.

Kitas pavyzdys, kuriame vaišių dainos siejasi su ritualinio gėrimo kontekstu, yra daina apie gėrimo vietoje imančius želti (žaliuoti, retais atvejais – žydėti) rugius (kviečius, miežius, linus, žolynus..., Vš 658 „Kur mano tėvelis gērė“):

Kur tėvulis gērė, rugių krūmas žėlė,
Oi dūzgė byzgė du bicinėliai po margu dobilėliu.
Kur motulė gērė, linų krūmas žėlė,
Oi dūzgė byzgė du bicinėliai po margu dobilėliu.
Kabeliai, LTR 2393(46)

Kur tėvelis sėdėjo,
Ten krūmas kviečių žydėjo,
Ulioj, bitele, ulioj,
Ulioj, pilkoja, ulioj.
Dūkštas, LTR 925(165)

Plačiau neapsistodami nei prie geografijos (daina paplitusi visoje Lietuvoje, išskyrus Žemaitiją, kur užfiksuoti tik keli variantai), nei prie ritualinio konteksto, pažvelkime į *krūmo* arba *kelmelio* vaizdinį, sukeliantį keletą įdomių mitinių asociacijų. Viena Anoniminio rinkinio maldelė taip pat prasideda motyvu „Tirštas krūms, dirma rasa“. Ar šis motyvas gali būti kaip nors susijęs su maldelės adresatu, žemės deive? Tokią perspektyvą teikia M. Strijkovskio duomenys – jis rašo apie javų deivę *Krūminę*, kuri savo funkcijomis yra labai artima Pretorijaus *Žemynėlei*, plg.:

Kruminie Pradziu Warpu, który wszelkie zboże dawa, temu na ofiarę bili kury grzebie-
nia niskiego a gęstego, i siekali ich mięso w drobne sztuczki, by się żyto gęste, kłosisie, a nie
wysokie zrodziło²⁶.

Krūminė (*Kruminie Pradziu Warpu*), kuri visus javus duoda, jai aukoms užmušdavo vištas su žema krūmine skiautere ir jų mėsą kapodavo į smulkius gabaliukus, kad rugiai augtų tankūs, varpingi, neišeitų į šiaudus²⁷.

Labai tikėtina, kad deivė Krūminė, „kuri visus javus duoda“, yra tiesiog kitu vardu vadinama ta pati žemės deivė. Iš pirmo žvilgsnio keistas deivės vardas neatrodytų neįprastas žinant, kad tokiu pat principu yra sudarytas latvių žemės dievo *Ceruoklio* vardas, kildintinas iš žodžio *cers* ‘krūmas, keramas’ ir sietinas su augimu, vešėjimu, tarpimu: plg. latv. *cers*, liet. *keras*, *keroti*, prūs. *kirno*²⁸. Žodžiai *kerėti*, *keroti*, *keras*, taip pat kaip ir *krūmas*, *krūminis* turi vieną bendrą semantinį aspektą: jie reiškia ‘tai, kas išsišakoja, išeina į plotį’, plg.: *kerėti* ‘plačiai augti, šakotis, keroti; plėstis, stiprėti’ (LKŽ V 605), *krūmas* ‘žolinis augalas, kurio stiebai pluoštais tiesiog eina iš šaknų’ (LKŽ VI 698), *krūminis* ‘panašus į krūmą, išsikerojęs’ (ten pat, p. 699), *krūmuotis* ‘mestis į krūvą, į kamuolius’ (ten pat, p. 705).

Keravimo, šakojimosi, vešėjimo reikšmės papildo žemės dievų mitinį portretą, kuriame reprezentuojamas į viršų kylančios augimo jėgės ir žydėjimo turinys. Visa tai drauge sukuria platų semantinį kontekstą, kuris akimirksniu suaktualinamas tuo momentu, kai gėrimo apeigos metu ant žemės nuliejami pirmieji alaus lašai.

2. Nuliejimas žemės dievybei alaus gaminimo procese

Toliau plėtojant mintį, kad žemės dievybės yra labai susijusios su maisto ir gėrimo gaminimu, vartojimu ir aukojimu, reikėtų atkreipti dėmesį, kad alaus (midaus) nuliejimas yra atliekamas ne tik per apeigas, bet ir jį pilstant. Tai liudija trys nepriklausomi šaltiniai:

3 lentelė

<i>Dievybės vardas</i>	<i>Regionas</i>	<i>Užrašymo metai</i>	<i>Šaltinis</i>
Žemynėlė	Mažoji Lietuva	~ 1661–1698	<i>M. Praetorius</i> . <i>Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne</i>
Zemes māte	Latvija (Vidzemē)	1753	<i>F. B. Blaufuss</i> . Stāsti no tās vecas un jaunas būšanas to Vidzemes ļaužu
Raugų Žemėpatis	Žemaitija	1582	<i>J. Lasickis</i> . Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus

Duomenys yra užrašyti trijuose skirtinguose regionuose, ir M. Pretorijaus pateiktieji, be abejo, yra patys išsamiausi. Aprašydamas įvairias apeigas jis du kartus mato reikalą paminėti, kad leidžiant alų iš statinės labinama ir žemynėliaujama, nuliejant alaus ant žemės arba ant statinės volės. Taip daroma per javų laiminimo šventę (sambarias) ir per laidotuvių apeigas:

[Vom Fest samborios] Ehe er Zapfet, fällt er beym Viertelchen oder Thonne nieder u bittet Gott || etwa also: Du Gnädiger Gott, du hast mir gegeben diese deine Gabe, seegne || es nach deiner Mildigkeit, laß mich weiterhin mehr deinen Seegen genies- || sen. p. Darauf

zapfet er ins Kännchen, gießet, ehe er trinkt daraus drey || mal auf das Spund der Zemynelen, dabey er sein gewöhnliches Com- || pliment derselben ableget, sprechend: Zemyne zedkellei zydek rug- || geis <...>²⁹.

[Apie sambarias] Prieš alų leisdamas, [šeimininkas] priklaupia prie statinaitės ar statinės ir meldžiasi maždaug taip: „Maloningasis Dieve, tu davei mums šias savo dovanas, laimink jas iš savo geraširdiškumo, leisk man toliau daugiau tavo palaimos patirti“ ir t. t. Po to leidžia alų į ąsotį, įsipila, o prieš gerdamas nulieja triskart ant volės Žemynėlei [išretinta cituojant – D. V.], tai darydamas kalba savo įprastinius garbstymus: „Zemyne zedkellei zydek ruggeis <...>³⁰.

[Von den Cerimonien bey den jetzigen Begräbnißen] Dies ist zu merken, wenn des verstorbenen Sohn oder sonsten ein Freund || Bier Zapfet, vor die anwesende Freunde, so wird er aus der Tonne etwas || auf die Erde gießen, der Zemynelen u die vorigen Worte sagen, Und wenn er || das Bier in einer Pfeifkannen auf den Tisch bringet, wird er auch aus der Kan- || ne etwas auf die Erde gießen, abermahlen so rendet³¹.

[Apie laidotuvių apeigas] Čia reikia pridurti, kad mirusiojo sūnus ar kas kitas iš artimųjų, leisdamas alų susirinkusiems giminėms, truputį nulieja iš statinės ant žemės Žemynėlei [išretinta cituojant – D. V.], tardamas cituotus žodžius [Zemynėle būk linksma ir priimk Sze duszele ir gerrai Kawok!, įterpta cituojant – D. V.]. Ir kai alų su ąsočiu neša į stalą, taip pat nulieja žemėn kalbėdamas tuos pačius žodžius³².

Jonas Lasickis, kitaip negu M. Pretorijus, mini vyrišką žemės dievą, tačiau aprašo analogišką alaus leidimo iš statinės situaciją:

Simili modo Rauguzemapati offerunt, posteaque ebibunt, primum vel ceruisiae vel aquae mulsae, e dolio haustum, quem Nulaidimos <...> cognominant. <...> Eidem ceruisiario deo offert, id est, praebibit paterfamilias ceruisiae, post faeces acceptas intumescens, spumantem pateram. tum demum et alii hauriunt. Si is absit, mater id familias facit³³.

‘Panašiai ir Raugų Žemėpačiui (*Rauguzemapati*) aukoja pirmąjį iš statinės pasemto alaus arba midaus gurkšnį, kuris vadinasi Nulaidimos, o po to išgeria. <...> Anam alaus dievui aukoja taip: šeimos tėvas pirmasis išgeria putojančio alaus, nuo mielių ėmusio kupėti, dubenėlį. Tik tada geria ir kiti. Jeigu šeimos tėvo nėra, tai daro šeimos motina*.’

J. Lasickio aprašymas nėra preciziškas. Nors aprašoma, kas dalyvauja apeigose ir kas atlieka aukojimą, bet nieko nepasakoma, kokių būdu yra aukojama: kad alus (midus) turi būti nuliejamas, galime spręsti tik iš to, jog aukojamas pirmasis gurkšnelis. Taip pat abejonių kelia frazė *e dolio haustum* (‘iš statinės pasemto’), nes alus gali būti arba (1) *leidžiamas* iš statinės (tai liudytų ir tekste įterptas lietuviškas žodis *Nulaidimos*, t. y. nuleidimas), arba (2) *semiamas* iš kubilo ir pilstomas į statines (šis momentas yra ne mažiau svarbus apeiginiu požiūriu). Antrąją versiją taip pat palaikytų faktas, kad Lasickis kalba apie *gyvą* alų, t. y. dar ne visai išrūgusį, neišsivaikščiojusį, bet jau ėmusį kupėti, *gyventi*. Teoriškai galėtų būti bet kuri versija, tuo labiau kad trečiasis nuliejimą pažymintis šaltinis, F. Blaufuso „Stästi“, byloja būtent apie alaus išpilstymą į statines:

<...> Jo kad wiņņi irr allu bruhwejuschi, tad wiņņi to muzzâs pildidami, preeksch semmes mahti labbu malku uggunî lej, un kad kas dzerr, tad lej wińsch no stohpa kahdas lahsites zemmê preeksch semmes mahti <...>³⁴.

* Straipsnio autorė dėkoja dr. Sigitui Narbutui, padėjusiam patikslinti J. Lasickio lotyniško teksto vertimą į lietuvių kalbą.

‘<...> nes kai jie būna pasidarę alaus, tai jį į statines pildami, Žemės motinai gerą gurkšnį į ugnį lieja, ir jei kas geria, tai iš kaušo Žemės motinai kelis lašelius nupila.’

Būtų visiškai normalu, o galbūt net ir privalu, kad aukojimas žemės dievybei būtų atliekamas įvairiais alaus gaminimo proceso momentais, nes jau pati alaus gamyba yra apeiginis veiksmas. Tačiau mums šiuokart svarbiau yra nuliejimo adresatas ir jo vieta baltų mitologijoje. Kaip ir pirmojoje straipsnio dalyje, čia susiduriame su skirtingai vadinamomis žemės dievybėmis. Pretorijaus *Žemynėlė* ir Blaufuso *Zemes mātė* yra labai artimi teonimai, tačiau Lasickio *Raugų Žemėpatis* verčia kelti klausimą dėl žemės dievybių lokalinių ir funkcinų ypatumų. Ar *Raugų Žemėpatis* yra žemesnio rango dievybė nei minėtosios žemės deivės? Ar jį iš viso galime laikyti žemės dievybe? *Žemėpatis* yra žinomas iš Mažosios Lietuvos (M. Pretorijus, M. Mažvydas), čia jis namų dievybė – žemės valdos bei sodybos ir namų globėjas; J. Lasickis *žemėpačius* (*permultos Zemopacios*³⁵) vadina žemės dievais (*terrestres*³⁶). Kaip su *Žemėpačiu* susijęs *Raugų Žemėpatis*, kuris, pasak Lasickio, yra alaus dievas? Problemą dėl *Raugų Žemėpačio* statuso bus galima išspręsti tik išsamiai ištyrus lietuviškuosius namų dievus ir paaiškinus jų santykius su didesnius įgaliojimus turinčiomis dievybėmis.

O kol kas, remiantis Pretorijaus ir Blaufuso duomenimis, tegalima teigti, kad nuliejimas žemės dievams gaminant ir ragaujant alų liudija žemės dievų galių tęstinumą žaliam produktui virstant raugintu. Kadangi pats rauginimo procesas yra susijęs ne tik su žemės, bet ir su dangaus dievybėmis (*Perkūnu*³⁷), raugintas produktas yra dvigubai sakralus, reprezentuojantis ir žemiškąjį (moteriškąjį), ir dangiškąjį (vyriškąjį) aspektą. Tai gyvas gėrimas, tinkamas realizuoti potencialioms gyvybės radiomosi ir palaikymo (augimo ir žydėjimo) reikšmėms.

Išvados

1. Baltų gėrimo ritualas buvo pradedamas nuliejimu ant žemės, skirtu žemės dievybėms. Priešingai negu nuliejimai kitiems adresatams (vėlėms, namų dievams), atliekami jiems skirtose specialiose apeigose, nuliejimas žemės dievybėms buvo pastovus bet kurios paskirties gėrimo apeigų elementas.

2. Išskirtinį žemės dievybės statusą motyvuoja jos ryšys su valgio ir gėrimo kultūra, žemdirbystės produktų vartojimu. Tai rodo ir alaus gaminimo metu atliekami nuliejimai *Žemynėlei*, *Raugų Žemėpačiui*, *Ceruokliui*.

3. Nuliejimas žemės dievybei yra gėrimo apeigos vidinė funkcija: ji susijusi ne su pagrindiniu apeigų tikslu (tie tikslai konkrečiose situacijose gali būti skirtingi), bet su poreikiu kiekvienam apeigų dalyviui asmeniškai „atlikti pareigą“ žemei maitintojai.

4. Nors nuliejimas žemės dievybėms geriausiai žinomas iš Mažosios Lietuvos regiono (dėl ypač išsamių M. Pretorijaus aprašymų), tai nėra lokalinė apeiga, nes panašūs faktai, tik minint kitus žemės dievus (*Zemes mātė*, *Ceroklis*), užrašyti Vidžemėje ir Latgaloje, taip pat galbūt slypi ir M. Strijkovskio informacijoje apie aukojimą *Žemininkui*.

5. Lietuvoje paplitusių vaišių dainų vaizdiniai (*žydinti taurelė*, *žaliuojantis rugių krūmas*) papildomai liudija esant gėrimo apeigų ir žemės mitologijos sąsajų.

¹ *Angelė Vyšniauskaitė*. Gėrimas lietuvių liaudies ritualuose ir kova su girtavimu. – Ritualas. Blaivybė. Kultūra. Vilnius, 1989, p. 112.

² Rygos jėzuitų kolegijos metinės ataskaitos. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 3: XVII a. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 2003, p. 555.

³ Sembos vyskupo Michaelio Junge's įsakas. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1996, p. 483.

⁴ Išryškinant struktūrą naudotasi tais šaltiniais, kuriuose aprašomas bent vienas iš gėrimo apeigos elementų. Išsamiausiai gėrimo apeigą aprašo XVI–XVII a. Prūsijos šaltiniai („Sūduvių knygelė“, Luko Davido, Mato Pretorijaus, Teodoro Lepnerio veikalai). Kai kurių gėrimo apeigos elementų išliko XVIII–XX a. lietuvių ir latvių etnografijos šaltiniuose.

⁵ *Daiva Vaitkevičienė*. Apeiginis palabinimas. – Liaudies kultūra, 2003, Nr. 2(89), p. 8–14.

⁶ *Matthaeus Praetorius*. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 3, p. 177–178.

⁷ *Matas Pretorijus*. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 3, p. 284.

⁸ Ten pat, p. 175–227, 282–323.

⁹ *M. Praetorius*. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. – Ten pat, p. 197.

¹⁰ *M. Pretorijus*. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. – Ten pat, p. 300.

¹¹ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės. Paruošė Jurgis Lebedys. Vilnius, 1956, p. 492.

¹² Ten pat, p. 493.

¹³ *Annales Residentiae Vendensis Societatis Jesu*. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 3, p. 566.

¹⁴ Vendo jėzuitų rezidencijos metinės ataskaitos. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 3, p. 567.

¹⁵ *Annuae litterae collegii Rigensis societatis Jesu*. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 3, p. 550.

¹⁶ Rygos jėzuitų kolegijos metinės ataskaitos. – Ten pat, p. 555.

¹⁷ *F. B. Blaufuss*. Stāsti no tās vecas un jaunās būšanas to Vidzemes ļaužu, uzrākstīti 1753. – Latvijas vēstures instituta žurnāls, 1938, Nr. 4, p. 691.

¹⁸ *Daiva Vaitkevičienė*. Namų Laimė. – Liaudies kultūra, 2002, Nr. 4(85), p. 13–14.

¹⁹ *Annuae litterae collegii Rigensis societatis Jesu*. – Ten pat, p. 550.

²⁰ Rygos jėzuitų kolegijos metinės ataskaitos. – Ten pat, p. 555.

²¹ *Maciej Strykowski*. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi (1582). – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 2, p. 515.

²² *Mottejus Strijkovskis*. Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 2, p. 548.

²³ Ten pat, p. 549.

²⁴ Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: Priežodžiai, patarlės, mįslės, p. 492.

²⁵ Ten pat, p. 491.

²⁶ *M. Strykowski*. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi (1582). – Ten pat, p. 512.

²⁷ *M. Strijkovskis*. Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika, p. 546. *M. Strijkovskio Kruminie Pradziū Warpu* tradiciškai skaitoma kaip blogai užrašyta *Krūminė brandžių varpu* (žr.: Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 2, p. 502). Antra vertus, semantiškai prasmingas galėtų būti ir junginys *pradžia varpu*, nukreipiantis mūsų dėmesį į žydinčių varpu (rugių ar kitų javų *rasojimo*) ir grūdo užuomazgos momentą.

²⁸ *K. Karulis*. Latviešu etimoloģijas vārdnīca, sēj. 1. Rīga, 1992, p. 1

²⁹ *M. Praetorius*. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. – Ten pat, p. 187.

³⁰ *M. Pretorijus*. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. – Ten pat, p. 292.

³¹ *M. Praetorius*. Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne. – Ten pat, p. 225.

³² *M. Pretorijus*. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla. – Ten pat, p. 322.

³³ *Jan Łasicki*. De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum (c. 1582) – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 2, p. 582–583.

³⁴ *F. B. Blaufuss*. Min. veik., p. 691.

³⁵ *J. Łasicki*. De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum (c. 1582). – Ten pat, p. 581.

³⁶ *Jonas Lasickis*. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 2, p. 593.

³⁷ *Daiva Vaitkevičienė*. Ugnies metaforos. Vilnius, 2001, p. 64–66.

Gauta 2004 11 11